

Pregled feminističke epistemologije: kritika tradicionalnoj epistemologiji

Kos, Ena

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:041836>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-09**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Ena Kos

PREGLED FEMINISTIČKE EPISTEMOLOGIJE: KRITIKA TRADICIONALNOJ
EPISTEMOLOGIJI

-Završni rad-

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

PREGLED FEMINISTIČKE EPISTEMOLOGIJE: KRITIKA TRADICIONALNOJ
EPISTEMOLOGIJI

-Završni rad-

STUDIJ: Dvopredmetni studij filozofije i povijesti

AKADEMSKA GODINA: 2018./2019.

MENTOR: prof.dr.sc. Snježana Prijić-Samaržija

STUDENT: Ena Kos

SAŽETAK

Znanstveno znanje je općeprihvaćeno kao najbolja forma ljudskog istraživanja jer je sistematički i odgovoran način kategoriziranja iskustava. Znanje koje zadovoljava standarde i koncepte epistemologije smatra se kao istinito znanje. Uvođenjem pojma „rod“ kao društvenoga konstrukta, zadatak feminističke epistemologije je istražiti na koje sve načine rod utječe na našu spoznaju te pokazati kako se muške norme prikazuju kao univerzalne i objektivne te kao takve zanemaruju iskustva žena. U ovom radu govorit ću o tri pogleda na feminističku epistemologiju: feministička teorija stajališta, feministički empirizam i feministički postmodernizam. Najveći fokus ću staviti na feministički postmodernizam i način na koji postmodernizam kritizira tradicionalnu epistemologiju i njene koncepte.

Ključne riječi: epistemologija, feministička epistemologija, feminizam, znanost, znanje

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. ROD KAO DRUŠTVENI KONSTRUKT.....	3
3. FEMINISTIČKA TEORIJA STAJLIŠTA.....	5
3.1 KRITIKA FEMINISTIČKE TEORIJE STAJALIŠTA.....	7
4. FEMINISTIČKI EMPIRIZAM.....	9
4.1. KRITIKA FEMINISTIČKOG EMPIRIZMA.....	10
5. FEMINISTIČKI POSTMODERNIZAM.....	12
5.1. KRITIKA OBJEKTIVNOSTI.....	13
5.2. RELATIVIZAM I OBJEKTIVIZAM.....	14
5.3. KRITIKA POJMA ŽENE I ESENCIJALIZMA.....	15
6. ZAKLJUČAK.....	17
7. LITERATURA.....	18

1. UVOD

Sve jačim valom liberalizacije stvaraju se kritike upućene znanosti, društvu, epistemologiji i tako dalje. Prije je bilo opće prihvaćeno da je znanost neutralna i objektivna te da preko nje dobivamo istinite činjenice o svijetu.¹ Takva definicija znanosti potakla je formuliranje teorija koje su ispitivale koliko je znanost neutralna i objektivna u odnosu na društvene vrijednosti.² Utjecajem ženskih pokreta širio se osjećaj prava reprezentacije ženskih interesa u znanosti i kritiziralo se isključivanje žena iz njenih institucija. Za znanost ne bi smjeli vezati neutralnost ako se pojedine grupe sustavno isključuju. Zato se postavlja pitanje kako bi se znanost promijenila iskustvom i perspektivom žena?

Epistemologija je grana filozofija koja se bavi pitanjem što je to znanje, kako stječemo znanje, ali i kako znamo da znamo. Feministička epistemologija u tu teoriju ubacuje pojam roda, koji je „predstavljen kao način razlikovanja društvene konstrukcije maskulnosti (muškosti) i feminitosti (ženskosti) od bioloških kategorija muškog i ženskog.“³ Ona istražuje na koje sve načine rod utječe na spoznavatelja, na metodu istraživanja, opravdanja i naše znanje. Kreće se od pretpostavke da su „tradicionalni znanstveni standardi spoznavanja označeni patrijarhalnim vrijednostima.“⁴ Dominantne znanstvene prakse marginaliziraju žene na način da ih isključuju iz istraživanja, odbacuju njihov epistemički autoritet, degradiraju ženski kognitivni stil, stvaraju se teorije po kojima su žene inferiorne ili su značajne samo u onom smislu u kojem bi služile za muške interese. Stvaraju se društvene teorije koje čine žene i njihove interese nevidljivima te proizvode znanje koje ne koriste ženama.⁵ Feministička epistemologija odnosi se prema tradicionalnoj epistemologiji istovremeno kao kritika i nadopuna.

U ovom završnom radu ću prikazati kratak pregled feminističke epistemologije s naglaskom na pogled koji kritizira tradicionalnu epistemologiju. Prvo ću obrazložiti navedenu tvrdnju da je rod društveni konstrukt te ću objasniti kako neki aspekti uz rod mogu utjecati na način spoznavanja. Zatim ću izložiti tri teorije u feminističkoj epistemologiji. Feministička teorija

¹ Matić, D. 2001. *Ratovi znanosti: pogled unutra*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk

² Keller, E. F. 1996. *Feminism and Science*. U: Keller E.F. i Longino H. E. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press, 28-41

³ Bokan, N. 2005. Feministička epistemologija. *Filozofska istraživanja*. 25 (4). 865-875

⁴ Simonović, K. 2010. Osjećajuće spoznavanje. U: Čakardić. *Privilegiranje rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji*. Zagreb: Centar za ženske studije, 67

⁵ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology/>

stajališta kao zahtjev za većom pozornosti na žensku perspektivu i na uvođenje epistemičke privilegirane perspektive – perspektive potisnutih. Sljedeću koju ću prikazati je feministički empirizam. Feministički empirizam je pogled koji zadržava neke osnovne kocepte iz empirizma i nastoji ih integrirati s ženskim vrijednostima. Treći pogled koji ću obraditi je feministički postmodernizam u kojem je ujedno i kritika tradicionalne epistemologije tako da ću najveću pozornost posvetiti njemu. Prikazati ću koje kocepte feministički postmodernizam negira i na koji način. Na kraju ovoga rada dati ću svoje zaključne riječi sa sinopsisom cijelog rada.

2. ROD KAO DRUŠTVENI KONSTRUKT

Kada pričamo o znanju, feministička epistemologija se oslanja na stajalište koje se označuje kao perspektivizam. Ono što se spoznaje, ono što se zna te način na koji se spoznaje reflektira određenu perspektivu onoga tko spoznaje.⁶ Postoji više komponenata koje utječu na naše znanje i načini na koje ljudi različito spoznaju jednak objekt. Svijet se spoznaje pomoću tijela, a svaka osoba ima drugačije tijelo i drugačiju smještenost toga tijela te to dovodi do ograničenja univerzalnosti znanja o istom objektu. Ljudi gledaju na objekt u relaciji sa svojim interesima, vrijednostima i emocijama. Tako će kriminalac na policijski automobil gledati kao na opasnost od moguće sankcije, dok će uzorni građani gledati na njega kao znak sigurnosti. Nemaju svi istu razinu iskustva i znanja. Netko tko se bavi proučavanjem ptica prepoznati će i razlikovati lastavicu od vrbaca, dok će ih druga osoba vidjeti samo ptice. Ponekad ljudi već imaju nekakva određena pozadinska vjerovanja ili svjetonazore o objektu. Afroamerikanac neće percipirati zastavu Konfederacije Američkih Država na jednak način kao neka osoba koja ima rasistička uvjerenja. Različiti kognitivni stilovi te odnos prema drugim istraživanjima također utječu na način spoznavanja.⁷

Ovo su samo od nekih značajka koje narušavaju objektivnost i neutralnost vjerovanja. Feministička epistemologija dodaje još jednu situiranost, a to je rodna. Bitno je naglasiti razliku između roda i spola. Spol je biološki određen, dok je rod društveni konstrukt. Pod pojam roda feministice ubrajaju sve razlike između spolova koje su stvorene od društva. U te razlike spadaju rodne uloge po kojima su muškarcima pripadni poslovi unutar policije ili vojske, dok su ženama više poslovi učiteljice ili odgajateljice predškolske djece. Muškarcima i ženama se nameću različite rodne norme. Kod muškaraca je poželjno da su snažni i uporni, dok je kod žena čednost i popustljivost.⁸ Maskulinitet i feminitet su rodne osobine. Osobina maskuliniteta bi trebala pripasti muškarcu, dok feminitet ženi. Za rodne osobine vežemo i rodno određena ponašanja. U određenim situacijama ženama se može pripisati osobina maskuliniteta i obratno, pošto se na njih ne gleda kao fiksno određene osobine. Tako će muškarac smiriti bebu koja plače ako je sam, ali će u prisustvu žene to

⁶ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>

⁷ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology/>

⁸ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology/>

izbjeći.⁹ Te posljednja razlika koju ću navesti je rodni identitet. Rodni identitet je skup osobina ili svojstava koje društvo vezuje uz pojmove 'žena' ili 'muškarac', iako se to nekada ne slaže s rodnim identitetom osobe.

Kada bi primjenili gornje primjere s rodnom perspektivom iz toga bi mogli vidjeti na koje načine rod utječe na način spoznavanja, na onoga tko spoznaje i na naše znanje. Postoje tri pogleda na rodnost: feministička teorija stajlišta, feministički empirizam i feministički postmodernizam.

⁹ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology/>

3. FEMINISTIČKA TEORIJA STAJALIŠTA

Feministička teorija stajališta izgradila je svoje argumente na tome da je muško odnosno dominantno stajalište, maskirano kao stajalište koje je objektivno i neutralno te koje služi kao početno stajalište u svim istraživanjima. Prema ovom pogledu, subjekti imaju različite društvene pozicije. S obzirom da živimo u društvu koje je isprepletено rodом, rasom, klasom, trebala bi postojati barem dva stajališta - dominantnih i marginaliziranih skupina.¹⁰ Feministička teorija stajališta uvodi pogled marginaliziranih skupina kao glavno uporište daljnјeg istraživanja. Prema tom stajalištu ženska perspektiva nam bi omogućila postavljanje novih pitanja i to ne samo ženskim životima, nego i muškim te međusobnim odnosima između njih.¹¹

Ovu teoriju možemo usporediti s drugim teorijama stajališta. Feministička teorija stajališta vuče svoje korijene iz marksizma. Marx je zastupao ideju privilegiranog položaja proleterijata te kako oni imaju drugačiju perspektivu od ljudi na vrhu kapitalističkog društva.

„Prema njoj, postoji više aspekata društvenog položaja radnika, npr. potlačenost, koji im omogućuju da zauzmu objektivniju perspektivu društva, tj. njihova potlačenost daje im objektivnu težnju za istinom o tome čiji se interesi zadovoljavaju u kapitalističkom poretku. Dakle, iz pozicija onih društvenih skupina s vrha društvene hijerarhije (one koje imaju političku, ekonomsku moć) nije moguće uočiti stvarne odnose među ljudima i s prirodom, dok je iz pozicija onih na dnu takve društvene hijerarhije moguće uvidjeti teže vidljive odnose.“¹²

Kako, prema marksizmu, proleterijat ima privilegiran položaj, tako u ovoj teoriji privilegiran položaj imaju pripadnici marginalizirane skupine, a preko njih se može dobiti realan uvid u način funkcioniranja društva. Pripadnici marginalizirane skupine nisu samo žene već mogu biti homoseksualne osobe i pripadnici drugih rasa, odnosno sve skupine koje su u određenom društvu u poziciji marginaliziranosti ili potlačenosti. Feministička teorija tvrdi ako se uzme perspektiva žene i postavi se kao kritika dominantnoj znanstvenoj praksi da će se smanjiti

¹⁰ Harding, S. 1996. Rethinking Standpoint Epistemology: What is 'strong objectivity'. U: Keller E.F. i Longino H. E. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press, 235-249

¹¹ Harding, S. 1996. Rethinking Standpoint Epistemology: What is 'strong objectivity'. U: Keller E.F. i Longino H. E. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press, 235-249

¹² Bokan, N. 2005. Feministička epistemologija. *Filozofska istraživanja*. 25 (4), 869-870

„iskrivljenost u slikama prirode i društvenog života što ga pružaju prirodne i društvene znanosti.“

„Oni koji kontroliraju društvena značenja oblikuju svijet što ga drugi vide, definiraju stvarnost u konkretnoj kulturi, stvarajući zapravo ideološku perspektivu što, u obliku u kojem je predstavljena svijetu, predstavlja službenu stvarnost. Ono što ideologija čini jest da sustave vjerovanja čini prirodnima, kao da su posve istinita i u prirodi stvari. Ideologija također prikriva sve što joj je suprotstavljeno.“¹³

Subjekti koji nisu nikad bili ugnjetavani nemaju takva iskustva, a rezultat toga vjerojatno je da nikad neće ostvariti stajalište s kojim će moći vidjeti socijalne relacije. Ono što je najveći problem s dominantnim znanstvenim praksama je to što zanemaruju iskustva potlačenih skupina te postavljaj svoju perspektivu kao univerzalno. Mogli bismo reći da „To što dominantne društvene institucije tretiraju žene kao strance, otvara prostor ženama da objasne društveni poredak iz svoje perspektive.“¹⁴ Važno je naglasiti da feministički cilj nije potkopavanje uspjeha i doprinosa od strane muškaraca već doprinos međusobnog i međugrupnog razumijevanja.

Feministička teorija stajališta iznosi nekoliko situacija u kojima nalazimo opravdanja za privilegiranu perspektivu žene. Prva od njih je ženino središnje mjesto. Žene imaju glavnu ulogu u zbrinjavanju svih članova obitelji, kao što u Marxovoj teoriji radnici imaju središnju ulogu u proizvodnji. Baš zato što se žene brinu o svim ljudima u obitelji, odnosno kućanstvu, imaju najbolji pogled na patrijarhat i njegovu nemogućnost o zadovoljavanju pojedinaca. Tako da, „muškarci su, s druge strane, u dominantnoj poziciji pa imaju privilegiju ignorirati posljedice svojih postupaka na subordinirane grupe.“¹⁵ Opravdanje za epistemološki privilegiran položaj žena nalazimo u činjenici što imaju jasno viđenje potreba svih unutar patrijarhata.¹⁶

Muška dominacija nalazi svoje uporište u seksualnoj objektivizaciji. Dominantna skupina koristi svoje moći tako da projektira svoje želje radi izgradnje marginalizirane skupine po

¹³ Bokan, N. 2005. Feministička epistemologija. *Filozofska istraživanja*. 25 (4), 871

¹⁴ Bokan, N. 2005. Feministička epistemologija. *Filozofska istraživanja*. 25 (4), 872

¹⁵ Gvozdanović, A. 2008. Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja. *Diskrepancija*. 13 (9), 36

¹⁶ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology/>

svojoj volji. Oni predstavljaju svoju volju kao prirodnom i nužnom.¹⁷ Ono što ženama daje privilegiranu perspektivu je to što one mogu raskrinkati „neutralna i nužna“ obilježja, koja ustvari ženu prikazuju samo kao objekt seksualne želje. Tijekom takvih djela u kojem se odbacuje ta tvrdnja, žene pokazuju da takva reprezentacija nije nužna ili prirodna.¹⁸

Prilikom odrastanja muška djeca razviju rodnu osobinu maskulinitet odvajanjem sebe od svojih majki, dok ženska djeca razviju osobinu feminitet poistovjećivanjem sebe sa svojom majkom. Prilikom izgradnje tih rodni osobina radi se razlika između kognitivnih stilova. Uz muški kognitivni stil uvijek se vežu karakteristike kao što su apstraktni, teoretski, analitički, deduktivan, dok uz ženski kognitivni stil se veže praktičan, orijentiran prema vrijednosti brige, intuitivan.¹⁹ Prilikom odrastanja, zauzimaju poslove koji su određeni njihovom rodu. Muškarac će prije naći poslove u politici ili ekonomiju, dok će žena ostati na poslovima unutar kojih se brinu za druge. Ženski kognitivni stil je nadmoćniji u uspoređivanju s muškim jer nadilazi dihtonomiju subjekt-objekt spoznaje i etika brige je superiornija etici dominacije, tako da će oni dati reprezentacije svijeta u relaciji interesa svih ljudi, prije nego samo interesa dominantne grupe.²⁰

Kako su žene jedna od skupina koja je potlačena, one nemaju interesa zamaskirati stvarnu sliku društva. Njihovo se opravdanje za epistemološki privilegirano stajalište izvlači tako da se na potlačenost gleda kao epistemološku privilegiju. Pomoću toga Patricia Hill Collins izvodi ideju o feminističkim skupinama koje su crne rase.²¹ Ona tvrdi kako Afro-amerikanke u znanosti imaju status autsajdera te da je to jedna od najpotlačenijih skupina. Kao takve one mogu imati potpunu novu perspektivu s kojom najbolje mogu vidjeti anomalije unutar dominantnih skupina društva.

3.1.KRITIKA FEMINISTIČKE TEORIJE STAJALIŠTA

Feministička teorija stajališta nije ostala imuna na kritike, pogotovo od strane feminističkih postmodernista. Jedna od kritika od strane Bat Ami Bar Ona glasi da feministička teorija stajališta nije samo koncept po kojem je sve znanje perspektivno, već da

¹⁷ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology/>

¹⁸ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology/>

¹⁹ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology/>

²⁰ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology/>

²¹ Collins, P.H. 1993. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York: Routledge

po njoj neke perspektive otkrivaju više nego druge.²² Izvlačenje epistemološki privilegirane perspektive stvara dosta problema ako se pristaje na postojanje društva koje ima više marginaliziranih grupa kao što su Afroamerikanke, lezbijke ili Latino-amerikanke. Stvara se problem u pitanju tko od njih ima više privilegiranu perspektivu?

U duhu Bar Ona, Longino kritizira feminističku teoriju stajališta na sličan način. Longino se čak i slaže s nekim tezama koje su postavile feministice kao što je argument protiv neutralnog i objektivnog znanja.²³ Ono što ona gleda kao problem je opresija. Longino govori da teorija stajališta ne može izaći na kraj s postojanjem više opresivnih grupa, tako i više privilegiranih stajališta. Ako ima više takvih grupa, koja je onda napotlačenija? Koja grupa ima najveća prava za privilegirano stajalište? Feministička teorija stajališta ne može staviti jednu perspektivu iznad svih ostali. Ako se ne može jedna perspektiva staviti iznad ostalih onda teorija stajališta mora prihvatiti višestrukost stajališta ili ponuditi bolje argumente koje će spojiti višestruke perspektive u jednu.

Sljedeća kritika upućena je od Marine Lazrega koja kaže da zastupnici feminističke teorije stajališta pretpostavljaju da žene imaju izravnu vezu sa stvarnošću i da tako mogu doći do prve istine.²⁴ Lazreg kritizira i optužuje feministice teorije stajališta za pokušaj stvaranja nekakvog eksperimentalnog fundacionalizma koji bi napravio štetu za feminističku politiku i feminističku emirijsku metodu.

Haraway proziva teoriju stajališta jer ne priznaju heterogenost između žena i jer nije dovoljno kritična prema limitaciji svih teorija stajališta. Feministička teorija stajališta, kako kaže Haraway, ulazi u vrlo opasnu zonu u kojoj se idealizira ili „krade“ perspektiva od potlačenih. Preuzimanjem privilegirane perspektive moglo bi se lažno tvrditi da se vidi svijet iz potlačene perspektive. Umjesto baziranja feminističkog istraživanja na sličnostima između žena i konstruiranja nove „istine“ koja se temelji na iskustvima žena, feministi bi mogli biti uspješni da baziraju rad na različitosti žena i priznanju više perspektiva.²⁵

²² Bar On, B.A. 1993. Marginality and Epistemic Privilege. U: Alcoff L. i Potter E. *Feminist Epistemologies*. New York: Routledge

²³ Longino, H. 1993. Feminist Standpoint Theory and Problem of Knowledge. *Signs* 19 (1): 201-212

²⁴ Harding, S. 1996. Rethinking Standpoint Epistemology: What is 'strong objectivity'. U: Keller E.F. i Longino H. E. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press, 235-249

²⁵ Haraway, D. 1988. Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*. 14 (3)

4. FEMINISTIČKI EMPIRIZAM

Feministički empirizam vuče svoje temelje iz tradicije empirizma. Empirizam je pravac koji zastupa stav da je iskustvo jedini izvor spoznaje i a on postavlja granice spoznaje. Feministi koji pokušavaju spojiti tradicionalni empirizam s feminističkim vrijednostima se nazivaju feministički empiristi. Feministicama je feministički empirizam bio kao opravdavajuća strategija u biologiji i društvenim znanostima. Oni tvrde da će se ubacivanjem feminističkih vrijednosti poboljšati empirijska praksa. Ističu da se seksizam i androcentrizam mogu izbjeći strožijim pridržavanjem znanstvenih metoda istraživanja te da je njihova posljedica „loša“ znanost.

Izvor seksističkog i androcentrističkog seksizam možemo naći u, na primjer, biologiji u djelu koji objašnjava oplodnju i to na dječijoj razini. Možemo vidjeti kako veza između jajne stanice i spermija u procesu reflektira androcentralističke i druga seksističke vrijednosti. Slike od jajne stanice idu u rasponu od bludnice do poslušne supruge, čak u nekim krajnostima i do slike plijena, dok se spermij prikazuje kao nekakvog heroja koji je krenuo na pothvat.²⁶ Čak i riječ oplodnja, koja bi se lako mogla zamjeniti sa „staničnom fusijom“, asocira na nejednokost u procesu.²⁷ Takav prikaz procesa gleda na spermij kao aktivnog sudionika, dok se na jajnu stanicu gleda kao na pasivnog te se oslanja na naše stereotipne kulturne definicije muškarca i žene.²⁸ Da bi se spriječio daljni seksizam kroz znanost potrebno je bolje proučavanje interakcije metafora, vrijednost i dokaza. Pronalaskom takvih metafora seksizma znači biti svjesniji kada se unose predrasude u istraživanja. Kroz ovaj primjer feministice analiziraju društvenu složenost te ispituju političke implikacije.

Rad feministica empirizma je inspiriran od strane Willarda Quinea, odnosno od strane njegove naturalističke epistemologije. Ono što možemo povući kao poveznicu između feminističkog empirizma i naturalističke epistemologije je to što ustvari ono što je privuklo feministice u epistemologiju je feministički rad u dijelu znanosti, a Quine zastupa da se epistemologija reducira na empirijsku znanost. Dok je razlika između njih to što Quine priznaje distinkciju između činjenica i vrijednosti, dok feministi ispituju tu distinkciju. Ako ne stavimo jasnu granicu između vrijednosti i činjenica, onda ne možemo pretpostaviti da je teorija koja je potaknuta feminističkim vrijednostima neistinita. Istinitost bilo koje teorije,

²⁶ Martin, E. 1996. The Egg and the sperm: How Science was Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles. U: Keller E.F. i Longino H. E. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press, 103-119

²⁷ Martin, E. 1996. The Egg and the sperm: How Science was Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles. U: Keller E.F. i Longino H. E. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press, 103-119

²⁸ Martin, E. 1996. The Egg and the sperm: How Science was Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles. U: Keller E.F. i Longino H. E. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press, 103-119

feminističke ili seksističke, će ovisiti o epistemičkim normama - epistemičke norme koje određuju koja je teorija bolja, vezane su za dobra koja ta teorija generira.²⁹ Druga bitna razlika jest što Quine pretpostavlja individualnu spoznaju, a feministički empirizam gleda na spoznaju kao kolektivnu aktivnost. Zagovarajući socijalnu epistemologiju u kojoj je spoznaja socijalni proces.

Kada pričamo o problematici u feminističkom empirizmu moramo spomenuti paradoks predrasuda. Feminističke kritike znanosti žele razotkriti androcentralističke predrasude, pretpostavke i interesu u znanosti i njihove prijetnje na opresivne grupe. Tako da to znači da su predrasude epistemički loše. Feministice tvrde da će se znanost poboljšati uvođenjem feminističkih vrijednosti, odnosno uvođenjem feminističkih predrasuda. Ovo naizgled dovodi do paradoksa, ali feministice empirizma tvrde da se taj paradoks može izbjeći. Predrasude, socijalni faktori, političke vrijednosti mogu imati afekta na istraživanje samo ako se zamjene s dokazima, logikom ili bilo kojim sredstvom koji bi vodio do nekakve istinite teorije.³⁰ Louise Antony tvrdi kako nisu sve predrasude loše. Pragmatično rješenje ovoga paradoksa ističe mnogobrojnost cilja kojim spoznaja služi. Istraživanjem tražimo istinu ili empirijsku adekvatnu reprezentaciju, ali kakvu istinu trebamo spoznati ovisi o uporabi tih reprezentacija od kojih mnoge proizlaze iz društvenih interesa.³¹ Paradoks se može riješiti tako da prikazemo razliku između funkcije dokaza i društvenih vrijednosti. Putem dokaza dolazimo do istine, a društvene vrijednosti, u spoznaji, konstruiraju reprezentacije iz tih istina koje služe pragmatičnim ciljevima spoznaje.

4.1.KRITIKE FEMINISTIČKOG EMPIRIZMA

Najpoznatiju kritiku feminističkog empirizma iznijela je Sandra Harding. Ona govori o feminističkom empirizmu kao pristup po kojem se androcentrizam i seksizam unutar znanstvenih teorija mogu ispraviti ako se strožije pridržavamo normi i metoda istraživanja, no one te norme ne ispituju niti ih dovode u pitanje. Harding govori o

²⁹ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>

³⁰ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>

³¹ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>

feminističkom empirizmu kao o feminističkoj epistemologiji koja najmanje obećava.³² Smatra da su feministički empiristi zapele s jednom određenom empiriskom koncepcijom objektivnosti, a da nemaju dovoljno potencijala za otkrivanjem što se ustvari skriva pod lažnim pojmom neutralnost ili objektivnosti koje promoviraju dominantne teorije. Smatra da će tendencija dovođenjem objektivnosti do maksimuma minimalizirati prilike da se potlačene skupine izraze ili da dođu do izražaja. Hardin oštro kritizira kako feministički empirizam je zauzeo svoj stav kako nije dovoljan da razjasni problem predrasuda, što je jedan od glavnih uvjeta da bi neka epistemologija mogla biti feministička. Kritizirani su i za prihvaćanje nekritičke koncepcije iskustva.

³² Harding, S. 1996. Rethinking Standpoint Epistemology: What is 'strong objectivity'. U: Keller E.F. i Longino H. E. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press, 235-249

5. FEMINISTIČKI POSTMODERNIZAM

Postmodernizam u filozofiji je intelektualni pravac koji se razumijeva kao oštra kritika Zapadne filozofije. On je nastao pod utjecajem francuskog poststrukturalizma i postmodernističke teorije. Možemo reći da:

„I feminizam i postmodernizam dali su duboku i dalekosežnu kritiku institucije filozofije i elaborirali kritička gledališta na odnos filozofije spram kulture te, što je najvažnije za ovaj članak, željeli stvoriti nove paradigme društvene kritike koji nisu tradicijski utemeljeni na filozofiji.“³³

Feministi postmodernizma ne orijentiraju se na predrasudama u teorijama, već ispituju cijeli koncept objektivnosti. Tradicionalno shvaćanje objektivnosti i apsolutne istine je dio kritike feminističkog postmodernizma. Tako da na ovaj dio možemo gledati kao nedvojbenu kritiku tradicionalnoj epistemologiji. Sandra Harding na feministički postmodernizam gleda kao na pogled koji ide dalje od feminističkog empirizma i feminističke teorije stajališta. Feministice zastupaju stajalište po kojem ne postoji neutralnost i da se ne bi trebali voditi tim putem. Postmodernizam skeptično propituje vjerovanja koja su izvučena iz prosvjetiteljstva.³⁴

a) Postojanje sebstva koji ima privilegirani pristup svojim mentalnim procesima i zakonima prirode.

b) Znanosti i razum su objektivni, pouzdani i univerzalni temelj znanja

c) Ono znanje koje je dobiveno pravilnom upotrebom razuma je istinito te to znanje predstavlja nešto stvarno i nepromjenjivo o umu i strukturi svijeta.

d) Razum posjeduje dvije kvalitete – transcendentne i univerzalne – te kao takav je postoji neovisno od sebstva.

e) Razum, sloboda, autonomija su složeno isprepleteni. „Sloboda se sastoji od podvrgavanja zakonima koji su podređeni ispravnoj uporabi razuma.“³⁵

f) Na znanost trebamo gledati kao primjer istinitog znanja. „Znanost je neutralna u svojim metodama i sadržajima no društveno korisna u rezultatima“³⁶

³³Fraser, N., Nicholson L.J. 1999. Društvena kritika bez filozofije: susret feminizma i postmodernizma. U: Nicholson L.J. *Feminizam / postmodernizam*. Zagreb: Liberta, 23-38

³⁴Flax, J. 1999. Postmodernizam i rodni odnosi u feminističkoj teoriji. U: Nicholson L.J. *Feminizam / postmodernizam*. Zagreb: Liberta, 39-59

³⁵Flax, J. 1999. Postmodernizam i rodni odnosi u feminističkoj teoriji. U: Nicholson L.J. *Feminizam / postmodernizam*. Zagreb: Liberta, 41

³⁶Flax, J. 1999. Postmodernizam i rodni odnosi u feminističkoj teoriji. U: Nicholson L.J. *Feminizam / postmodernizam*. Zagreb: Liberta, 41

Feministički postmodernizam proispituje i započinje dekonstruirati pojmove kao što su razum, znanje ili spoznaja i prema njihovoj teoriji tamo nalaze efekte roda na te pojmove koji leže ispod maske neutralnosti i objektivnosti.³⁷

5.1. KRITIKA OBJEKTIVNOSTI

Feministički postmodernizam tvrdi kako je epistemologija na kraju samo sredstvo kojim dominantna grupa postavlja svoja vjerovanja kao objektivna. Objektivizam traži da ako se tvrdnje žele postaviti kao znanstvene tvrdnje moraju biti formulirane samo kroz nepristranu, objektivnu, neutralnu spoznaju. Očito je da feminističke tvrdnje ne mogu ispuniti takve standarde.

„Ovi se objektivistički diskursi nalaze u svakoj naučnoj disciplini i opravdavaju namjerno neznanje o svakom poimanju, istaživanju ili naučavanju koje počinje postavljanjem pitanja iz perspektive ženskih aktivnosti i bavi se s njom. Također se nalaze u državi i njezinom sustavu, u društvenoj skrbi i zdravstvu i na svakom mjestu modernoj zapadnoj kulturi gdje se brani muška dominacija.“³⁸

Koncepti epistemologije, objektivnost i neutralnost, traže mogućnost Arhimedovog pogleda (stajalište po kojem bi spoznavatelj mogao objektivno percipirati subjekt spoznaje u svakom pogledu).

„Tijelo prema kartezijasnoj epistemologiji – konceptualizirano kao sjedište epistemološke limitacije, kao ono što fiksira znalca/ku u vremenu i prostoru i stoga smješta i niotkuda, Božje očište. Kad se to učini (kad je pogled objek-ivan) prirodu se može spoznati kakvom ona stvarno jest.“³⁹

Većina teorija sadrže vrijednosti ili predrasude spoznavatelja te tako niti jedna teorija nije objektivna. Feminist postmodernizma tvrdi da sve teorije, čak i one teorije koje su „dobre“ i feminističke, trebamo gledati kao situirane teorije te kako Arhimedov pogled nije moguć zbog toga što svaka osoba vidi samo dio stvarnosti iz svoje perspektive svoje situiranosti u društvu. Važnost te situiranosti se jasno može vidjeti u kontekstu spoznaje u kojoj je pitanje spoznaje i spektar interesa pod utjecajem od strane spoznavatelja i kako on vidi ono što je

³⁷ Flax, J. 1999. Postmodernizam i rodni odnosi u feminističkoj teoriji. U: Nicholson L.J. *Feminizam / postmodernizam*. Zagreb: Liberta, 39-59

³⁸ Harding, S. 1999. Feminizam, znanost i kritike prosvjetiteljstva. U: Nicholson L.J. *Feminizam / postmodernizam*. Zagreb: Liberta, 80

³⁹ Bordo, S. 1999. Feminizam, postmodernizam i skepsa spram roda. U: Nicholson L.J. *Feminizam / postmodernizam*. Zagreb: Liberta, 39-59

važno za tu spoznaju. Još jedan primjer važnosti socijalne lokacije možemo vidjeti kad se analiziraju činjenice odnosno način na koji spoznavatelj određuje što je činjenica jer su i one ispunjene vrijednostima.

Još jedan razlog za odbacivanje objektivnost od strane feminista je razdvojenost spoznavatelja od objekta spoznaje unutar koncepta objektivnosti. Ova iluzija objektivnosti je održiva samo ako se na spoznavatelja gleda kao pasivnog sudionika u procesu spoznaje, a objekta spoznaje kao onog što utječe na spoznavatelja. Ta tvrdnja je pod kritikom feminista jer „nikad nismo u stanju biti čisti promatrači/ce ili slušatelji/ce nekoga umjetničkog dijela jer, u izvjesnom smislu stakbi sudjelujemo u predaji, tako nema ni odmaka od istraživanoga predmeta.“⁴⁰ Feministice postmodernizma zagovaraju kako se ta struktura spoznavatelj-objekt mora obrnuti. U procesu spoznaje, kako tvrde feministice, emocionalna angažiranost subjekta može poboljšati shvaćanje objekta spoznaje.

5.2. RELATIVIZAM I OBJEKTIVIZAM

Kako svaka osoba vidi stvarnost iz svoje perspektive, feministički postmodernizam uvodi višestrukost perspektiva koja onemogućuje objektivizam.

„U istom smjeru postmodernističke teorije poriču postojanje apsolutne istine, jer znanje ovisi o stajalištu, a sva stajališta su jednako dobra, niti jedno nije superiorno pa stoga nema osnove za stvaranje objektivnog znanja. Subjektivni elementi utječu na odabir teme, odabir teorija hipoteza, odabir početne točke, metode – jer spoznavatelj/ica stvarnosti vidi samo vlastitim očima. Stoga trebamo prihvatiti pluralnost različiti stajališta i razumjeti da je nemoguće pronaći jednu dominantnu istinu koja bi jednako vrijedila za sva stajališta.“⁴¹

Ovaj pogled se često intepretira kao relativizam, a uvođenjem relativizma onemogućuje se postavljanje neke perspektive iznad druge, odnosno niti jedna nije bolja od druge. Neke feministice poput Haraway odbacuju i relativizam i objektivizam. Haraway vidi feministice postmodernizma kao zarobljene između dvije suprotstavljene strane – objektivizma i relativizma. Ona tvrdi da oba dva pogleda dopuštaju spoznavatelja da se oslobodi od

⁴⁰ Simonović, K. 2010. Osjećajuće spoznavanje. U: Čakardić. *Privilegiranje rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji*. Zagreb: Centar za ženske studije, 77

⁴¹ Simonović, K. 2010. Osjećajuće spoznavanje. U: Čakardić. *Privilegiranje rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji*. Zagreb: Centar za ženske studije, 73

odgovornosti vlastitih reprezentacija.⁴² Ako prihvatimo objektivizam to znači da tvrdimo da mi svijet nameće reprezentacije na taj i taj način. Ako prihvatimo relativizam to znači da tvrdimo da moj društveni položaj mi nameće da reprezentiram svijet na taj i taj način.⁴³

Da bolje ilustriram kritiku objektivizma uzeti ću primjer fotografije. Fotografija možemo uzeti kao objektivnu reprezentaciju, ali ta reprezentacija odražava izbore od fotografa, kakav je film stavio, kakve je okvire odabrao, što je uslikao. No, relativizam nije ništa bolji. Relativizam iako priznaje vezu između situiranosti i perspektive od spoznavatelja, on tvrdi da spoznavatelj nema izbora u tome. Ljudi nisu epistemički zarobljeni unutar svoje kulture, roda, rase i slično.⁴⁴ Vidimo kako ove dvije tvrdnje miču aktivnu ulogu spoznavatelja u stvaranju reprezentacija. Potrebno je mijenjati što više perspektiva da bi mogli dobiti najbolji uvid u spoznaju.

Harding tvrdi, iako nije moguće znanje koje je neutralno i nema predrasuda u njemu i da svaka osoba može spoznati samo jedan dio stvarnosti, da je moguće posumnjati da neka vjerovanja imaju bolje empirijske temelje od drugih.⁴⁵ Umjesto da kocept objektivnosti potpuno odbaci ona ga žali reformirati. Ako bi htjeli doći do objektivnosti moramo se služiti znanjem koje je nepristrano i koje je apsolutno i znanstveno jer sve što nije znanstveno znanje je vjerovanje. Harding odbacuje ovakve teze i imenu je ih nazivom „slaba objektivnost“. Ono što ona misli pod tim pojmom je objektivnost koja se maskira kao nepristrana i koja dopušta dominantim grupama da zanemaruju svoja povijesne obaveze. Ona se zalaže za pojam koji ona naziva „jaki objektivizam“. Tim potezom ona se udaljava od tradicionalnog shvaćanja koncepta objektivnosti i razdvaja objektivnost i neutralnost, a ne udaljava se previše od empirijske metode. Harding se potpuno odmiče od pretpostavke postojanja nekakve „velike“ teorije i postojanja apsolutnog znanja te neutralnosti. Ona se ovdje obračunava i s postmodernisticama koje apsolutno odbacuju objektivnost.

5.3. KRITIKA POJMA ŽENA I ESENCIJALIZMA

Feministički postmodernizam većinu feminističkih teorija kritizira kao esencijalizam. Esencijalizam je prepostavka da neka skupila ili kategorija ima najmanje jedno glavno

⁴² Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>

⁴³ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>

⁴⁴ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>

⁴⁵ Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Corneil University Press

obilježje koje bitno određuje identitet svih njezinih pripadnika. Feministice kriziraju sve teorije koje žele definirati rodni identitet. Postoje teorije u koje tvrde da svi muškarci posjeduju jedno obilježje koje je svima zajedničko, da sve žene posjeduju jedno obilježje koje je svima zajedničko. U takvim tvrdnjama rodni identitet se određuje kao jedna stvar ili ima jedan uzrok, tako da takve teorije pretvaraju nesuvisle konstruirane činjenice u norme.⁴⁶ Feministice kritiziraju da se ta obilježja koja su zajednička postavljaju kao nužna obilježja i da su nužna za izgradnju rodnog identiteta. Takve teorije tretiraju žene koje nezadovoljavaju njihove standarde kao potlačenima ili ih isključuju. Feministički postmodernizam inzistira da je naš rodni identitet konstruiran društveno s obzirom na okolnosti u kojima se nalazimo. Tako da ne postoji univerzalni pojam rodnog identiteta.

Feministički postmodernizam daje kritiku feminističkoj teoriji stajališta po kojoj postoji jedna epistemički privilegirana perspektiva, a to je perspektiva potlačenih. One kritiziraju kako ne može postojati samo jedna privilegirana perspektiva jer to označuje shvaćanje pojma „žene“ kao univerzalnog pojma. „Žena“ nije jedinstven pojam već ima više podskupova kao što su: lezbijke, žene pripadnice crne rase, transrodne žene. Feministice postmodernizma smatraju da se pod epistemički privilegiranom perspektivom krije samo perspektiva bijele heteroseksualne žene. Upravo su zbog ovoga dijela postmodernistice su najviše kritizirane jer neki filozofi smatraju da je odbacivanje pojma žene kontraproduktivno za žene jer onemogućuje kritičko djelovanje žena i promjenu prakse.⁴⁷

⁴⁶ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>

⁴⁷ Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>

6. ZAKLJUČAK

U ovome radu sam prikazala kako izgleda rasprava unutar feminističke epistemologije, ali i feminističke filozofije znanosti. Feministička epistemologija upućuje kritiku ne samo epistemologiji već cijeloj znanosti. Njena svrha je razotkriti kako i na koje načine rod utječe na znanstvene teorije koje se predstavljaju kao objektivne i neutralne te kako dominantne odnosno muške prakse degradiraju žene i druge marginalizirane skupine. Glavni zadatak feminističke epistemologije je ukazati na te teorije te ponuditi adekvatno rješenje koje neće ignorirati rodne specifičnosti. Nastala je zbog:

„Žene su se kroz znanstvenu tradiciju doživljavale kao marginalizirani znanstveni subjekti odnosno, znanstveni *outsideri* bez stvarne mogućnosti sudjelovanja kroz odlučivanje. Time se ukazuje na znanstvenu praksu koja je dugo isključivala i objektivizirala druge, između ostalih i žene, zbog čega se nameće potreba za znanstvenom reevaluacijom.“⁴⁸

Postoje neslaganja unutar feminističke epistemologije pa se ona dijeli na tri pogleda. Prvi pogled kojeg sam predstavila u svom radu je bio feministička teorija stajališta koja zagovara epistemičku povlaštenost marginalizirane grupe te naglašava važnost iskustava žena. Drugi pogled je feministički empirizam koji se zalaže za temelje empirijske spoznaje i želi ih spojiti sa ženskim vrijednostima. Zadnji pogled, za moj rad najvažniji, feministički postmodernizam. Feministički postmodernizam uvodi pojam višestruke perspektive i tako negira objektivnost. Ovaj pogled možemo gledati kao kritiku tradicionalne epistemologije i njenih koncepta kao što su objektivnost, istina, neutralnost i slično. Prikazala sam na koji način feministički postmodernizam kritizira koncept objektivnosti bez kojega se ne može održati tradicionalna epistemologija.

Međutim, za bilo koji pogled da se odlučimo važno je da prenosimo glavnu bit feminističke epistemologije, a to je otkrivanje dominantnih predrasuda kako u znanstvenim teorijama, tako i u društvu. Nažalost, predugo su žene molile i prosvjedovale kako bi znanstvena zajednica priznala i njih kao ravnopravne članove. Feministički pokret je nadahnuo žene da se same pozovu te je utjecao na njih da se stvori želja za promjenom.

⁴⁸ Brstilo, I. 2010. Feministička epistemologija – kapitulacija znanstvene jednorodnosti. *Socijalna ekologija*. 19 (2), 163

7. LITERATURA

Alcoff L. i Potter E. ur. 1993. *Feminist Epistemologies*. New York: Routledge

Bokan, N. 2005. Feministička epistemologija. *Filozofska istraživanja*. 25 (4)

Brstilo, I. 2010. Feministička epistemologija – kapitulacija znanstvene jednorodnosti. *Socijalna ekologija*. 19 (2)

Čakardić, A. Ur. 2010. *Privilegiranje rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji*. Zagreb: Centar za ženske studije

Collins, P.H. 1993. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York: Routledge

Gvozdanić, A. 2008. Feministička teorija stajališta: kritika Strogog programa u sociologiji znanja. *Diskrepancija*. 13 (9)

Haraway, D. ur. 1988. „Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective“. *Feminist Studies*. 14 (3)

Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press

Keller E.F. i Longino H. E. ur. 1996. *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press

Longino, H. 1993. Feminist Standpoint Theory and Problem of Knowledge. *Signs* 19 (1)

Matić, D. 2001. *Ratovi znanosti: pogled unutra*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk

Nicholson, L.J. ur. 1999. *Feminizam / postmodernizam*. Zagreb: Liberta

INTERNETSKI IZVORI

Anderson, E. "Feminist Epistemology and Philosophy of Science", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/feminism-epistemology>, zadnji put pregledano 18. kolovoza 2019.